

“İSTANBUL’UN İÇ YÜZÜ” VE “ÜÇ İSTANBUL” ROMANLARINDA İNSAN, MEKÂN VE SİYASET

Yrd. Doç. Dr. Kemal TİMUR
Erciyes Ün., Yozgat Fen Edb. Fak.,
Türk Dili ve Edb. Blm., Yozgat, TÜRKİYE
E-mail: kemaltimur@hotmail.com

Özet

İstanbul, özellikle 1876-1923 yılları arasında büyük değişikliklere uğrar. II. Abdülhamit Dönemi, İttihat-Terakki Dönemi ve üç büyük savaşla beraber malî buhranlar, bu güzel şehrin ayaklarını yerden keser. İncelememizde İstanbul’un üç dönemde geçirdiği değişiklikler, konu edinen iki romanı, mekân olarak seçtikleri konaklar ekseninde incelenir. Refik Halit’in **İstanbul’un İç Yüzü** ve Mithat Cemal’in **Üç İstanbul** romanlarında üç konağın sembolize ettiği devirler tespit edilmiştir. Konaklarda, dönemine göre yapılan fiziki değişiklikler vurgulanırken bu mekânların insan-siyaset ilişkileri üzerinde de durulmuştur. Çalışmamızda, Refik Halit ve Mithat Cemal’in romanları merkez alınarak bu iki eserin gözüyle İstanbul şehri ile konaklarında dolayısıyla da insanında meydana gelen değişiklikler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1- İstanbul’un İç Yüzü, 2- Üç İstanbul, 3- Refik Halit, 4- Mithat Cemal Kuntay, 5- İstanbul.

Abstract

Especially between 1876-1923, Istanbul has been exposed to big changings. The influences of economic crisis because of three big wars the term of II. Abdülhamit and the term of İttihat-Terakki, has damaged this city. In our research the changings that Istanbul had been exposed to during three big terms, were taken up in three mansion. The terms that had been symbolized by three mansion were determined in the novels of “İstanbul’un İç Yüzü” and “Üç İstanbul”. The physical changings of the mansions had been emphasized term by term and the human-policy relations of these place were investigated. In our research, by taking care the influence of Refik Halit’s and Mithat Cemal’s novels, the changings that have been happened to Istanbul city and so to people in Istanbul, were brought up.

Key Words: 1- İstanbul’un İç Yüzü, 2- Üç İstanbul, 3- Refik Halit, 4- Mithat Cemal Kuntay, 5-İstanbul

Giriş

Her devirde olduğu gibi özellikle devletlerin çöküş dönemlerinde perde arkasında siyaset yapmak rağbet görür. Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti, hem yenilik yaşar hem de gittikçe gerilemeye başlar. Bu dönemlerde konak hayatı ve

konaklarda konuşulan siyaset ön plâna çıkar ve bir çok mesele bu konaklarda görüşülür ve halledilir. Osmanlı devletine asırlarca başkentlik yapan İstanbul, göz kamaştırıcı görüntüsünü çöküş devriyle birlikte geride bırakmış; 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren de siyasî, sosyal ve ekonomik birçok çıkmazla karşı karşıya kalmıştır. Tabii olarak bu problemler, hem şehri hem de insanını olumsuz yönde etkilemiş; farklı tezahürlere neden olmuştur. Bütün bunlar, ister istemez edebî eserlere de sirayet etmiş; özellikle roman türü, içinde yaşanan asra bir nevi ayna tutarak Türk insanını çevreleyen bunalımlara tercüman olmuştur. Bu dönemlerde konaklarda konuşulanlar, Osmanlı Devletine yön vermiş ve bir çok problem “önemli konaklarda” halledilmiştir. Meşrutiyet, üç büyük savaş ve malî buhranlar, Osmanlının güzel payitahtının ayaklarını yerden kesmesine hız verir.

İşte inceleme konumuz olan iki romanda¹, daha çok 1876-1923 yılları arasındaki İstanbul’daki yıkıcı değişim ele alınırken konaklarda geçen olaylara dikkat çekilmiştir. İstanbul’un fethini müteakip birçok Türk edibi, bu şehir üzerine sayısız denilebilecek eserler vücuda getirmiştir. Bu zaviyeden bakıldığında, İstanbul ile ilgili kitap ve yazıların sadece listesini vermek bile altından kalkınması zor bir çalışmayı gerektirmektedir. İşte biz de bu incelememizde, Refik Halit’in **İstanbul’un İç Yüzü** ve Mithat Cemal’in **Üç İstanbul** isimli romanlarını inceleyerek bu iki eserin gözüyle İstanbul’un konaklarında konuşulanlara, buradaki insanların hayatlarına dikkat çekmeye çalışacağız. Ayrıca bu mekânların sembolize ettikleri devirleri eserlerdeki özellikleriyle inceleme konusu yapacağız.

1. Sultan Abdülhamit Devrinin Konakları

Türk edebiyatında özellikle ilk romanlarımızın konu itibariyle İstanbul’da geçtiğini, bu şehrin insanını irdelediğini biliyoruz.² Kaplan’ın ifadelerine göre, Refik Halit’in **İstanbul’un İç Yüzü** romanı, İstanbul’un değişen hayatına dikkat çekmesi yönüyle, ayrı bir öneme sahiptir. Refik Halit, içinde yaşadığı şehir ile tanık olduğu simaları tasvir ve tahlil ederken, II. Abdülhamit devri, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki dönemlerini eleştirir. Bu zamanın ahlâk, örf ve âdetlerindeki bozulmalara dikkat çeker³. Şerif Aktaş’ın da belirttiği gibi, romanda belli bir vaka yoktur. Olayların hepsi bağımsızdır. Yazar, birbiriyle ilgisiz görünen vakaları, İsmet adındaki kahraman vasıtasıyla birleştirmeye çalışır⁴. Romanın birinci derece

¹ İncelemeye çalıştığımız iki eser: KARAY, Refik Halit, **İstanbul’un İç Yüzü**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1939, 166s; KUNTAY, Mithat Cemal, **Üç İstanbul**, Yayına Haz: Raşit Çavaş, Oğlak Yay., 1998, 578s.

² KAPLAN, Mehmet “Türk Edebiyatında İstanbul”, İslam Ansiklopedisi, C.V/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 162-168.

³ age., s. 167.

⁴ AKTAŞ, Şerif, **Refik Halit KARAY**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 79.

kahramanlarından İsmet ile Kâni çocukluk arkadaşlarıdır. Olaylar bu iki şahıs etrafında şekillenir.⁵

Eserde, üzerinde durulan ve eleştirilen konulardan birisi, eski ve yeni devir İstanbul'u ile insanlarıdır. Eski olarak vasıflandırılan devir Sultan Abdülhamit dönemi, bu devri sembolize eden konak da Fikri Paşa'nın konağıdır. Fikri Paşa, Abdülhamit dönemi paşalarındandır ve bu dönemde konağı önemli işlevler üstlenir. Fikri Paşa ve aile eşrafı kışın, Saraçhane'de bulunan ve yaklaşık iki yüz senelik köhne bir bina olan konakta otururlar. Yazın ise Kandilli'de denize nazır bir yalıya taşınırlar. Ucu bucağı görünmeyen bu yalı, bir odun enkazını andırır. Bu yalıyla birlikte dağda yeni usul ile kocaman bir de köşk yaptırılmıştır. Ancak roman içerisinde önemli işlevler üstlenen asıl mekân, daha çok Saraçhane'deki konaktır.

Romanda konağın özellikleri ve yaşantısı tasvir edilir. Bu konağın kapısının bile kendine mahsus bir vakar ve azameti vardır. İhtişamlı ve sağlam kapı, hemen hemen daima kapalı durur. Evin beyleri genellikle muayyen saatlerde geldiklerinden evin bekçisi o saatlerde kapının yakınında bulunur ve araba sesi geldiğinde büyük kapının sürgülerini çeker, kocaman tunç topuzları yakalar ve kuvvetle çekerek kapıyı açar. Kapı büyük olduğu halde sessiz açılır. Gelen kişinin arabası hiç beklemeden içeriye girer, dama tahtası şeklinde yapılmış, kakmalı ve beyazlı, kakma çakıl taşı yolda büyük bir patırtı çıkararak mermer merdivenin önüne kadar gelir. Konakta oturanlar bu sesi duyarak gelenleri görmek için meraklanır ve dışarıya bakarlar. Çünkü konağın etrafı caddeye kapalı olduğundan konaktakiler sıkılırlar ve gelenleri merak ederler. Bu onlar için bir eğlence sayılır. Harem tarafından konağa girilince, kocaman bir mermer taşı ile döşeli, daima parlak görünen ve genellikle yeni silinmiş bulunan bu geniş meydanlığa bir çok kapılar açılmaktadır. Alt kat halayık ve hizmetçilerin mekânıdır. Burası ayrı bir âlemdir. Kendine göre misafirleri, eğlenceleri ve istiklali vardır. Bunlardan yukarıdakilerin haberi olmadığı gibi, merak edip bakmazlar bile. Çırak olan kul cinsleri, eski sütineler, kocaya varmış Arap dadılar, çoluk çocuk, bohçalarla aşağıdaki kata inerler ve haftalarca yer içer rahatlarına bakarlar. Buraya bazen keyfine düşkün mahalle karıları da gelir. Bunlar bir araya gelince hamam aralığına geçer darbuka tef çalarlar. Mani söyleyip, türkü okuyarak geceleri geç vakte kadar eğlenceler yaparlar. Bu dairenin sorumlu hanımı Taya Hanımdır. Bu eğlencelere göz yuman Taya Hanımın tek şartı vardır: Eğlencelerde erkekler olmayacaktır. Bu tavrında pek haksız da değildir. Selamlık tarafında yanakları ebru ebru, mavi gözlü, sırma saçlı genç, dinç bahçıvan çırakları çalışırken haremdeki on altısına basmış kızları zaptedebilmek kolay bir iş değildir. Taya Hanım, kızları sadece onlardan değil, evin beylerinden de korumak zorundadır. Çünkü evin beyleri de bu eğlencelere katılabilmek için can atarlar. Kızlar da evin beylerine görünüp sürünebilmek için mümkün olsa gece yarılı yataklarından çıkıp selamlıktan gelen yolda beklemek isterler⁶.

⁵ İstanbul'un İç Yüzü, s. 7.

⁶ age., s. 39.

Her kız, biri selamlıktaki uşaklardan, biri de evdeki beylerden iki kişiye muhakkak göz koyar. Bunların niyetleri farklıdır. Bir kısmı şeref, mevki ve merak için onlara göz koyar; bir kısmı hırs, ihtiyaç için, bir kısmı da gerçekten evlenmek niyetindedir. Konakta, eski halayık devri bitmiştir. Artık harem dairesi yalnız Anadolu ve Rum kızlarının elindedir. Bunlar paytak, hantal, kaba, biçimsiz ve endamsız kızlardır. Hiç birisi tam olarak güzel değildir. Ancak çok çirkin de sayılmazlar. Sıcak kanlı, yumuşacık etlidirler. Erkeklerle hırsla bakarlar. İşlerini bitirip bir araya geldiklerinde genellikle erkek lafi eder, kirli aşçı iskambilleriyle fal açarlar. Hepsinin sevdiği farklı bir türkü vardır. Yanık yürekle sızlaya sızlaya söylerler ve içlerindeki ateşi dökerler. Haftada bir evin temizlik günüdür. Tavan süpürgeleri, leğenler, tahta bezleri, tel ve kıl fırçalar ve tuz ruhları önemle hazırlanır. Bütün kızlar başlarında tülbentler, dizlerinde iş şalvarları, çıplak ayak konağa yayılırlar, bütün eşyayı yerinden oynatıp sofalara taşıyarak bol su ile her tarafı şakır şakır yıkarlar, ovarlar ve kurularlar. Akşama hafif bir ıslak tahta kokusuyla ev, tertemiz olarak insanın yüzüne âdeta güler. Teneffüsü kolay, tozsuz, tatlı bir hava insanın ciğerlerine dolar. Islaklık, çıplaklık, yorgunluk hepsinin yüreklerini coşturduğundan odalardan tahta gıcırtilarına karışmış yanık türkü sesleri gelir. Sonraki gün çamaşır yıkama günüdür. Bu gün daha yorucu olduğu halde neşeli ve şevkli geçer. Hepsi köpükler içinde yarı çıplak güle katıla şakalaşırlar. Çömelmiş iş görürken birbirlerini itivererek ya da çimdikleyerek kahkahalar ve feryatlar içinde akşamı ederler. Hamam günü sakın ve sessiz geçer. Saatlerce içeride kalıp haşlandıklarından çıkar çıkmaz gece hemen yataklarına girip uyurlar.⁷

Burada hemen belirtmeliyiz ki, söz konusu konakta hizmetçi ve uşakların çokluğu, Osmanlı İmparatorluğunun fert düzeyindeki ihtişamını göstermektedir. Ayrıca hizmetçi ve uşakların konaktaki faaliyetleri, siyasî otorite ve dirayetin devamına işaret eder. Alt kattaki eğlenceler, genç kızların temizlik günlerinde ve çamaşır yıkarken sergiledikleri neşeli sahneler ise, Osmanlı insanının huzur ve saadeti- nin o yıllarda hâlâ devam ettiğinin, dolaylı da olsa, ifadesidir.

Konağın ikinci katında misafir odaları ve salonlar bulunmaktadır. Yürürken avizelerin şingirdediği büyük sofalarda eski yapım antika saatler, zaman zaman harharalı veya şakrak seslerle öterler, insanın içine hüzün vererek tik taklarıyla geceleri evi, canlı ve uykusuz beklerler. Bu kat hiç boş kalmaz ve misafirin arkası hiç kesilmez. Odalar kapanıktır. Tül, muşamba ve kumaş perdeler buraya loş bir hava verirler. Ağır, battal kadife koltuklarla şal sedirler tıka basa doludur. Karpuzlu kocaman lambalar ve yazı çerçeveleri münasebetsizce odaları süsler. Burada daimi bir misafir resmi geçidi yapılır. Hizmetçiler; zarflı fincanlarla kahveler verir, elmastraş bardaklarla şerbetler getirir, herkesi derecesine göre sessiz, patırtısız protokolle ağırlarlar. Bunun haricinde konağın daimi misafirleri olan diğer aile eşrafı ve onlara hizmet eden kadın ve erkek görevliler bulunmaktadır. Yabancıların bir kısmı büyük hanımefendiye, bir kısmı da küçük hanımlara mensuptur. Bunlar va-

⁷ age., s. 40.

kitlerini, mensup oldukları kadınların yanında, dizinin ucunda geçirir, derdine ortak olarak keyiflerini kollarlar.

Bunun üstündeki katta Paşa Efendinin, Damat Beyin, Kerime Hanımların ve Küçük Beylerin daireleri vardır. Bunlar zevklerine göre, istedikleri biçimde döşenmiştir. Bir kısmı Tekke gibi postlu, pöstekili, Mekke Medine resimli, boy perdelidir. Bir kısmı ise yeşil kapılısından tut da Amerikan yazıhaneli, Venüs heykelli, Frenk gösterişlidir. Kısacası odalar, son modasına kadar keyiflerine göre döşenmiş ve süslenmiştir.

Selamlık tarafındaki uşaklar hemen hemen aynı hayatı yaşarlar. Kendilerine göre poturlu, sarıklı bir çok misafirlerle yiyip içip hoş vakit geçirirler. Bahçıvanlar, Barlı, İşkodralı hemşehrileri geldiğinde kemeçe benzeri bir çalgıyla gece sabaha kadar eğlenirler. Anadolu lular ise, kemeçe yerine kaval ve saz çalarlar. Evde en az duran aşçılardır. Tablalar verilir verilmez, hepsi kahvelerine çekilip gecenin yarısını orada geçirirler.

Romanın asıl anlatıcı kişisi olan İsmet ve çevresindekiler, eğlence olsun diye karanlıkta hamam damına çıkarak oradan koğuşu seyrederek. Perdeleri iyi örtülmemiş bahçıvanları görürler ve oradan gelen çalgı türkü sesleri ile vakit geçirirler. Konaktaki bu kişilerin asıl hoşlarına giden şey ise ikinci kattaki perdelerini çekmeyi unutan misafirlerdir. İsmet ve arkadaşları, misafirler soyunurken gördükleri tuhaf hareketlerine sessizce gülerler. Haremde olduğu gibi, selamlıkta da daimi misafirler bulunmaktadır. Paşanın akait hocası Abdüsselam Efendi, damat beyin doktoru Nesim Bey, İhsan Beyin dalkavuşu Mahir Bey, Velit Beyin jimnastik hocası Tahir Efendi gibi misafirler günlerini konakta ve yalıda geçirirler. Hepsini ayrı tabiatta, garip huyları ve alışkanlıkları olan insanlardır. Onun için bir arada hiç oturmazlar ve dargın gibi yaşarlar.

Konağın en zahmetsiz, en sessiz ve iyi huylu kişisi Fikri Paşa'dır. Onun aşırı derecede saat merakı vardır. Saatlerden dolayı odasında oturacak bir yer kalmaz. Duvarlar, masalar, sigara sehpaları, kısacası her taraf saat ile süslenmiştir. Guguklusu, çalgılsı, türkölüsü, barometrelisi, çeşmelisi ve şimendiferlisi bulunmaktadır. Her saat başı hepsi birlikte çalmaya, çınlamaya başlarlar. Paşa, bunların arasına sokulur, memnun ve müsterih olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ni okur. Sessiz sedasız olan paşayı konaktakiler pek görmezler. Sadece bayramlarda ve kandillerde elini öpmeye gittiklerinde görürler. Nezaretten dönünce yalnız elbisesini değiştirmek ve yatmak için hareme girer. Boş vakitlerini saathanesinde ve sürekli dolup boşalan misafirhanesinde geçirir. Yürekli olan Paşa, konuşmaz, kızmaz ve hastalanmaz. Hep tek tip elbise giyer ve kendine mahsus bir tarzda söz söyler. Nazikliğinden "su verin" yerine "bir su alınız" der. "Arabayı hazırlayınız" "koşunuz" yerine "arabayı çıkarınız" şeklinde hitap eder. Misafirlerini sadece dinler. Evet ya da hayır dediği bile nadirdir. Böyle olduğu halde bütün misafirleri memnun ayırılırlar. Konaktakiler, Paşa'nın bu durumuna hayret ederler.

Fikri Paşa, Padişah'ın en sevdiği nazırlardandır. Hatta ona, hocam diye hitap edip sırtını sıvazladığı rivayet edilir. Bu da konaktakileri hem iftihara, hem de sevinmeye sevk eder. Paşa, sürekli nişan, rütbe ve armağan alır. O günlerde tebrike gelen misafirler, odalardan dışarı taşarlar. Ancak Paşa, etrafında olan biten işlere kayıtsız kalarak sessizliğini yine bozmadı. Fırsat buldukça saathanesine geçerek seyahatnamesini okumaya devam eder. Onun ne kadında, ne de makamda gözü vardır. Sadece saatlerine aşiktir. Dışarıdan yabancılar ziyaretine gelir ve kıymetli eşyaları pahalı olarak Paşa'ya satarlar. Onların hiç birisini reddetmez.

Fikri Paşa'nın yatkın ve uyuşuk yüreği, bir saatleri karşısında açılır, bir de nadiren canı rakı ve saz istediğinde. Bu neşeli anlarında Paşa, hareme geçerek büyük salonda, karşısında Medet Hanımlar ve Taya kadınlar ile iki üç saatlik bir zaman geçirir. İçtiği rakı iki yüksük dolduramaz. Önüne kilercinin çıkardığı elli türlü mezeden de yalnız üç dört zeytin alır. Varlığını öksürüğüyle ve aksırığıyla bile duyurmayan bu paşadan konaktakilerin hepsi çekinir ve ürkerler. Cam kavanozda balık gibi sessiz, pırtırsız, bulunduğu odadan bile habersiz yaşadığı halde yine de konaktakiler, paşa ne der, ne düşünür, ne yapar diye üzülür ve meraka düşerler. Bu sessiz sedasız ve hiçbir şey demeyen paşanın, gezmediği vilayet, görmediği iş ve sokulmadığı meclis kalmamıştır.

Fikri Paşa'nın sessiz duruşu ve diğer halleri İsmet tarafından eleştirilerek verilir. Nasıl oluyor da altmış senedir en ufak memuriyetlerden en büyüğüne kadar adım adım, basamak basamak çıkmış, kasaba kasaba, daire daire Rumelisini, Anadolusunu dolaşmış olan bir adam anlatacak söz bulamıyor, kendini gösteremiyor, soluk almaya korkuyor ve yine de böyle mühim bir nezarete duruyor ve beğeniliyordu. Bunu anlamak mümkün değildir. Galiba o, hiç iş yapmamak, hiç söze karışmamak ve hiç ilerlemeye çalışmamakla bu mevki bulmuş, şu üç faziletiyle önündeki engelleri aşmış ve atlamıştır. Küçük yaşından beri etrafındakilere sessiz, uyuşuk ve ruhsuz tabiatıyla korku ve kıskançlık vermemiştir. Böylece engelsiz, kösteksiz yürümüş, eteğinden kimse çekmediğinden kolayca yükselmiştir. Paşa'nın sürekli, makamı yükselip büyüdüğü halde bunu hiç kimseye sezdirmemiştir. Kısacası, renksiz, kokusuz, hassasız bir eski devir veziridir Fikri Paşa.

Fikri Paşa'nın belki memlekete hiç faydası olmamıştır ama, kimseye bir zararı da dokunmamıştır. Bundan dolayı, Meşrutiyetin ilânı üzerine paşa yeni kabineye de girer ve ona kimse hakaret etmez. Ancak gıyabında “onlardanmış” sözü yayılmıştır. Ayan azalığına tayin edilince İsmet dahi bir çoğunun onun Meşrutiyet ve İttihatçı taraflısı olduğu şüphesini arttırmıştır. Ancak daha önceki kabinede sessiz sedasız Fikri Paşa, bu dönemde de ne bir şey yapar, ne kimseye bir şey söyler, ne de kimseyi küstürür. Abdülhamit döneminin bir çok paşası böyle olmakla birlikte, romanda en çok Fikri Paşa'nın konağı ve hayatı dikkatlere sunulur. Kimseyi küstürmeyen Fikri Paşa'nın ölümü de sessiz sedasız olur. Paşa'nın Meşrutiyet taraftarı olması, İsmet'i şaşırır, ancak ona göre -yenilerle karşılaştırıldığında- Paşa yine de “Evliya gibi bir zattır.”⁸

⁸ age., s. 40-42.

Fikri Paşa'nın konağına gelen giden insanlar eski dönem insanları olarak vasıflandırılır. Onlar üzerinde durulur, yeniler ile kıyaslanarak konaktakilerle olan münasebetleri tahlil edilir. Eski dönemdeki insanlar, kusurlarıyla birlikte daha sevecendir. Eskiden de aşklar yaşanır, zevk u sefa yapılır, haksızlıklar, kayırmalar olur. Ancak onlar biraz daha terbiyeli ve gizlidir:

“O zamanki kaçamak sevgiler şimdiki devrin sekizine, onuna bedeldir. Aşk aşılmaz bir ırmak, basılmaz bir yangın, varılmaz bir memlekettir. O zaman aşk yasak bir mal gibi, barut ve zehir gibi, gizli, kapaklı, elden ele, fıslıdaya, söyleşe, bin zorlukla satılırdı. Uzun uzun beklemek, özlemek, korkular, ürpermeler geçirmek icap ederdi. Şimdi diş fırçası alır gibi camekanda seçiyor, şöyle elimizle bir yokluyor, çantamıza atıyoruz; yarın bir başkası, öbür gün daha serti, yahut daha yumuşağı... Çeşit çeşit, mebzul ve zahmetsiz!”⁹

Konaktakiler, Paşa'dan sonra onun kayınvalidesini severler. Rukiye adındaki bu hanımefendi gençliğinde şöhret bulmuş biridir. Rukiye Hanımın kızı ve Paşa'nın hanımı Dilara Hanımefendinin ise, Bektaşiliğinden başka pek kusuru yoktur. Dilara Hanım çirkin olmasına rağmen, kibar bir insandır. Kâni'nin annesi Medet Hanımla beraber tekkeye gider, bayramlarda saray ziyaretini birlikte yaparlar.¹⁰ Konakta bir de Paşa'nın kızı Şadiye bulunmaktadır. Önceleri çok terbiyeli olan kız, Meşrutiyetin ilânıyla birden değişiverir.¹¹

Konağın en acayip ve tahammül edilmez adamı İshak adındaki damat beydir. Aslında bu o dönemin dindar tiplemesidir. Ancak bu dindar tipinin olumlu yönü pek yoktur. İsmet, onun hakkında hiç de iyi şeyler söylemez. Baş merakı dindarlıktır. Rum hizmetçilere musallat olur, onları din değiştirmeye teşvik eder; hatta bazılarını yarı yarıya da muvaffak olur. Katina'yı, Fatma Belkıs; Marika'yı, Hatice Gülsüm yapar. Başlarına birer yeşil yemeni bağlatır, namaz surelerini öğretmeğe başlar. Başlıca sohbeti diyanettir; “talakate” gelip cehennemini anlatır, konaktakilerin yüreğini korku ile doldurur, yahut cennetin methine girer, dinleyenlerin gönlünü avutur. Arapça kasideler, Acemce gazeller okur; divanlardan uzun uzadıya dem vurur; eski tarzda şiirler de yazar.¹² İshak Beyin bu dindarlığı pek samimî değildir. İsmet dahil, evin bütün kızları bir sarkıntılık yapar endişesiyle onunla yalnız kalmak istemez. Gayet ahlâklı, dindar, ırz ehli görünmesine rağmen herkes bilir ki “için için dünyanın en fena” adamları gibi düşünür. Gayet “fassal” ve dedikoducudur. Her gelen misafir hanımın namusundan şüphelenir. Arkalarından, “Kaltağın biri, yürüyüşünden belli.” şeklinde konuşur.¹³ Müslüman etmek için karşısına aldığı kızları çetrefil Türkçeleri ve yarı peltek şiveleriyle “kelime-i şehâdet” getirmeğe başladıkları zaman Damat Bey de içinden, bayıla ayıla, “eşhed”

⁹ age., s. 36.

¹⁰ age., s. 46.

¹¹ age., s. 64.

¹² age., s. 49.

¹³ age., s. 49.

diye inler, haremi de beri odada, korkusundan “ya sabur!” çeker.¹⁴ İşte **İstanbul’un İç Yüzü** romanındaki Fikri Paşa’nın konağı ve oraya gidip gelen insanların vasıfları genellikle bu şekilde tasvir edilip anlatılmıştır.

İstanbul’un aynı dönemlerine ve konak hayatına başka gözle bakan bir romancı da Mithat Cemal Kuntay’dır. Kuntay, **Üç İstanbul**’da İstanbul’un üç dönemini anlatır. Bunlar, II. Abdülhamit Dönemi, İttihat-Terakki ve İstanbul’un İşgal yıllarıdır. Her dönemi de bir konak temsil eder. Bu mekânlara devam eden insanlar önemli görevleri üstlenen kişilerdir. Bu romanda Sultan Abdülhamit dönemini temsil eden mekân Hidayet’in konağıdır. Hidayet, Cağaloğlu’ndaki antika eşyalarla dolu konağına özel tavırları ve bağlantıları olan adamları toplar. Konağına gelenler eğer bir Avrupa dilini bilir, Beyoğlu terzilerinde giyinir ve bir de padişaha küfrederse o zaman onlara birer antika koltuk verir. Hidayet, kendisi gibi adamları bazen saraya jurnal eder. Böyle olduğu halde en çok nefret ettiği adamlar jurnalcilerdir. Bu jurnallerin her biri onun birer layihası sayılır. Bazen bu layihalar içinde Avrupa mütefekkirleri ve hukukçularının adları da geçer. Adnan, “Yıkılan Vatan” adında siyasî bir roman yazdığı için ona salonlarını açmış ve dost olmuştur. Adnan’ın ucuz terzilerden giyinmesi hoşuna gitmese de, onu kabul etmek zorunda kalır. Hidayet, uşaklarıyla ağzından, ahbablarıyla burnundan konuşur. Bu dönemde yalnızca onun konağında Sultan Abdülhamit’e yüksek sesle küfredilmektedir.¹⁵ Hidayet’in konağında güzel ve antika eşyalarla tefriş edilmiş bir şark odası bulunmaktadır. Bir çok özel misafiriyle bu odada görüşür. Adnan da Hidayet’le ilk görüşmesini bu odada yapmıştır. Adnan, bu yüzden şark odasını çok sever.¹⁶

Hidayet’in konağı, âdeta Fransız inkılabının ilk ihtilal kulübü gibi çalışır. Hiç kadın girmeyen bu konakta yemekler nefis pişirilir. Konağın seyislerini Reji besler. Konak, Comus’un hiç çıkmadığı, Venüs’ün hiç girmediği bir binadır.¹⁷ Mermerden olan merdivenlerin üstüne Karabağ halıları konmuştur. Merdivenin iki kenarında sekiz palmiyeli ve yeşil kubbeli sütunlar bulunmaktadır. Merdivenin üst başında insan boyunda ve başları karpuz büyüklüğünde şamdanlarda yıldızları andıran mumlar yanmaktadır. Yıldızlı tavanda bir Venedik avizesi, donmuş bir deniz parçası gibi, buzlanarak, ışık ve altın yağmurları içinde yerlere sarmaktadır. Mertebanı olan dört küp, sofanın köşelerini sütunlaştırır. Hilâ seccadelerinin havaya karışıp yere vuran renkleriyle parkeler esmerleşmiştir. Napolyon’un Mısır dönüşünden sonra ortaya çıkan modanın yuvarlak çizgileri ve paslı tunçlarıyla konaktaki bütün eşya bir hükümet konağı kadar resmidir. Mısır Kölemenlerinin tunç sarıklı heykelleri, koltukların, kanepelerin kollarını ve bacaklarını kucaklamakta ve yeşil ipeklere işlenen altın arılar, âdeta kanatlarını açmış şekilde titremektedirler. Konağın ihtişamı, âdeta Napolyon’un mekânını andırır. Burası karnaval kadar renkli ve

¹⁴ age., s. 50-52.

¹⁵ **Üç İstanbul**, s. 13-15.

¹⁶ age., s. 32.

¹⁷ age., s. 61-62.

tarih gibi gürültülü bir konaktır. Büyük duvarda, İsa'sı sökülmiş ve yerine Hidayet'in resmi konmuş çerçevesi büyük yağlı boya bir resim bulunmaktadır.¹⁸

Hidayet, gelen misafirlere konağın bu ihtişamını ve antika eşyalarını gösterir ve tanıtır. Salonun bir köşesinde tespih koleksiyonu vardır. Misafirlerin eşya ile ilgili sorularına Hidayet, tarihî bilgiler verir. Onun konağında resmi daire gibi özel bir makamı ve yüksek arkalı ruhani bir koltuğu vardır. Ayrıca konakta koltuk koleksiyonu da bulunmaktadır. Farklı milletlere ait olan koltuklar tarihî özellikler taşır.¹⁹

Yemek odası özenle döşenmiştir. Akşam yemeği şamdanlardan yayılan ışık eşliğinde yenir. Haliyle odanın içi biraz loş ve karanlıktır. Uzun yemek masasına Fransız gümüşünden altı büyük şamdan konmuştur. Hususi, uzun mumlar misafirlerin yüzlerini sarıya, masanın örtüsünü ise beyaza boyarlar.²⁰ İftarlardan sonra kahveler şark odasında içilir. Şark odası, önemli hattatların hatlarıyla bezenmiştir. Bir köşesinde Napolyon'un Sultan Aziz'e hediye ettiği paravan şeklinde yıldızlı cumba durmaktadır.²¹ Misafirler, şark odasından sonra salona geçerler. Burada devletin durumuyla ilgili uzun uzun konuşur tartışırlar.

Konakta bir de büyük ve tarihî bir kütüphane bulunur. Kütüphane, Anadolu'daki Bizans kiliselerinin yıldızlı, oymalı tahtalarından yapılmıştır. Siyah, kızıl sütunlarda, Mesih'in hâlâ elleri, ayakları kanamakta ve sanki kan pıhtıları, et parçaları titremektedir. Raflarında operet generalleri gibi yıldızlı kitaplar durmakta, önlerinde "Sevr Biscuit"inden yapılmış Fransa ihtilalcileri, küçük heykelleriyle düşünmektedirler.²²

Hidayet, bu dönemde herkesin çekindiği bir adamdır. Bayramlarda konağı gelen gidenlerle dolar boşalır. Bunlar arasında yabancı elçiler de bulunur. Bu durum saraya jurnal edilir ve böylece Hidayet'in itibarı daha da artar.²³ Buraya başta romanın baş kahramanı Adnan olmak üzere bir çok şahsiyet ve paşa da devam eder. Gelen insanların tamamı Abdülhamit muhalifidir ve onunla ilgili çok ağır eleştiriler yaparlar. Onlara göre Abdülhamit, Ayastafenos muahedesiyle devleti Ruslara satmıştır.

Sultan Abdülhamit'in devrindeki birçok paşa, seslerini çıkarmasalar da onu sevmezler. Yine bir çoğunun, başta Adnan olmak üzere, ittihatçı gençlerle araları iyidir. Sultan Abdülhamit devrindeki paşaların çoğu, sefahate, eğlenceye düşkün ve günahların içinde boğulan şahıslardır. Ancak böyle bir görüntü vermezler. Sultan Abdülhamit, "Kanbur Mahmud"un ya da "Deli İbrahim torunu" olarak

¹⁸ age., s. 66.

¹⁹ age., s. 68.

²⁰ age., s. 70.

²¹ age., s. 79-80.

²² age., s. 93.

²³ age., s. 180-183.

vasıflandırılır. Korkaklıkla itham edilir. Bazen en ağır kelimelerle, hakaretler edilerek küfürler savrulur.²⁴

Konağa en az uğrayanlardan Dağıstanlı Hoca din adamlarını temsil eder. Abdülhamit'e en çok küfredenlerden birisidir. Dağıstanlı hoca, çok değişik bir din adamıdır. O, Fatihteki sarıklılardan ayrı adamdır. Baş açık namaz kılar. Dostları ona "ayran içen Lüter" derler. Mahallesinde de adı çıkmıştır. O, bakkalın, kasabın, kısacası halkın "gavur hoca"sıdır. Sultan Hamid'i Dârüşşafaka'daki ders kürsüsünde üç kere fetva vererek kendi kendine hal etmiştir. Sırtı, göğsü sırmalı kazaskerlere "Haccac-ı Zalimin kavasları" der. Bir tek oğlu var; kendi tabiriyle: "Abdülhamit'in kanı ile abdest alsa, oğlunun cenaze namazını kılmağa razı" dır. Bu hocanın Adnan ile arası çok iyidir.²⁵

Hidayet yirmi yedi yaşında, bâlâ rütbeli devlet adamlarındandır. O, Sultan Abdülhamit'in iktidarı döneminde gayr-ı resmi olarak önemli bir mevkie sahiptir. Kendinden olmayanları saraya jurnallediği için Şair Mehmet Raif gibi bir çok şahıs ondan çekinir. Gündüz saraydan para alan, gece saraya küfreden bir tiptir. Konakta, devletin geleceği ile ilgili plânlar yapılır. Hidayet'in konağı iftar yemekleriyle de ün kazanmıştır. Hemen hemen her kesimden insanlar onun konağında toplanıp yer içer eğlenir, iş bulur, devlet ile ilgili görüşleri ileri sürerler. Hidayet, kimse yokken Naima okur; fakat misafirleri karşılarken elinde yabancı eserler bulundurur. İşinde yükselmek isteyenler ona yanaşır, mevkiilerini ilerletirler. Kısacası onun konağı bu devirde devlet meselelerinin ve inkılâpların görüşüldüğü bir mekândır. Burası o yönüyle Fransa inkılâbında öncülük eden "Palais Royal"e benzemektedir.²⁶

Adnan, Moiz, Tefik Hoca hukukta beraber okuyan başka arkadaşlardır. Bunların hepsi, belli etmeseler de ittihatçı ve iktidara muhalif kişilerdir. Hidayet'in konağında yer içer eğlenirler. Sözle, devlet kurup yıkarlar. Kadın, sefahat, eğlence olarak pek sınır tanımazlar. Tefik Hoca'ya içki içirip konuşturur ve sonra da onun hocalık yönüyle dalga geçerek Allah'a ve geçmişine küfretirler.²⁷

Hidayet, bu dönemde çok enteresan bir kişidir. Kendisini bazen mason olarak göstermek ister.²⁸ O hafiye değildir, fakat ser-hafiye ondan korkar; hırsız değildir, fakat hırsızların başı ona imrenir; tulumbacı değildir, fakat onların başı ondan yılar.²⁹ Onun evine gelenlerin çoğunluğu Hidayet gibi Jön Türk'tür. İftar masasına otururlar. Hem yemekler yenir, hem de sohbetler yapılır. Hidayet'in konağı hediyeyle doludur. Misafirler konuşmak için âdeta yarışır. Sözü biri bırakmadan diğeri alır. Tarihten, Osmanlı sultanlarından, devleti kurtarmak için yapılması ge-

²⁴ age., s. 41-42.

²⁵ age., s. 43.

²⁶ age., s. 61.

²⁷ age., s. 24-25.

²⁸ age., s. 78.

²⁹ age., s. 64.

rekenlerden uzun uzun bahsedilir. Ayrıca o dönemdeki siyasî akımlardan Türkçülük, masonluk ve Yahudilikten de söz edilir.³⁰

Hidayetin konağında din adamları ve din, çok ağır kelimelerle eleştirilir³¹. Fırınlardan din kitaplarıyla ısınması gerekir. Fennin çelik dişi dinin çürük kafasını delik deşik etmiştir. Aydın olan kişilerin kubbelerinin kandillerini kozmoğrafya aydınlattığı halde din adamlarının “evkaf kayyumu!” yakmaktadır.³² “Din neymiş? Hele bizim din? Müslümanlıkla ne yapılabilir? Banka açamazsınız: Çünkü faiz haram! Halbuki banka faiz demektir.”³³ Bu kadar din aleyhine olan bu ittihatçı gençler, milliyetçilikten kimseye pay vermezler.³⁴

Konağın daimi elemanlarından Nuri Bey, önemli görevler üstlenen ve yapan bir şahsiyettir. O, Abdülhamit’in süt kardeşi ve Namık Kemal’in arkadaşıdır. Sultan Abdülaziz devrindeki yeni Osmanlılardandır. Namık Kemal gibi zindanlarda hürriyet mücadelesi vermiştir. Nuri Bey, sürekli beraber oldukları arkadaşları Reji müdürü Ramber, Osmanlı İmparatorluğunun devlet esrarını sadrazamla beraber haber alan şimendiferci Hügnen, Duyun-ı Umumiye Kumandanı Berje ile samimidir. Bunların bir ayakları Babıali’de, biri de saraydadır.³⁵ İstanbul’da üç şapka vardır. Çamlıca tepesinden evvel bu üç şapka görülür. “Rejideki Ramber’in, duyun-ı umumiyeciler Berje’nin, şimendiferci Hügnen’in kafasında duran üç serpuş! Bu üç şapka, bu üç kafadan bazen kaldırıma iner, bazen bulutlara fırlar; şimdi iki elde bir topaç olur, döner. Şimdi iki çatık kaş üstünde bir umacı olur, durur. Osmanlı İmparatorluğu denen uşak odasını bu üç şapka” idare eder. Hidayet’in konağına bu üç şapkadan biri girdiği gün Hidayet yerlere kadar eğilir.³⁶

Hem **İstanbul’un İç Yüzü**’nde hem de **Üç İstanbul** romanlarındaki Sultan Abdülhamit devrini sembolize eden konaklar iki romanda bu şekilde anlatılmış ve buralara gidip gelen insanların yaşantıları, düşünceleri ve devlet aleyhindeki tavırları bu şekilde aktarılmıştır.

2. II. Meşrutiyet Devri Konakları

İstanbul’un İç Yüzü’nde II. Meşrutiyet devrini temsil eden konak yine Fikri Paşa’nın konağıdır. Konağın iç ve dış yapısı ile eşyasındaki değişikliklerden bahsedilmez. Ancak aynı konağın işlevi değişir. Fikri Paşa, Meşrutiyet devri hükümetinde tekrar görev alır. Fikri Paşa’nın konağı, Meşrutiyetten sonra İttihatçıla-

³⁰ age., s. 70.

³¹ ÇAĞAN, Kenan; ALVER, Köksal, “*Üç İstanbul ya da Bir Çözülüştün Zayıf Halkaları*”, Hece Dergisi, Türk Romanı Özel Sayısı, Mayıs-Haziran-Temmuz, 2002, s. 580.

³² **Üç İstanbul**, age., s. 84

³³ age., s. 85.

³⁴ age., s. 91-92.

³⁵ age., s. 45-46.

³⁶ age., s. 63.

rın toplandığı konak olarak işlevini yürütür.³⁷ Fikri Paşa'nın büyük oğlu İhsan Bey, siyaset meraklısı olduğundan Meşrutiyetin ilânından sonra sivriliş meydana çıkan ne kadar yeni yetişme genç varsa onları konağa toplar. Ziyafetler verir. Oturup kalkmasını, yiyip içmesini bilmeyen öksüz evlat tavırlı, "çoluk çocuk makulesi bu sünepe rical" her defasında biraz daha küstahlaşırlar. Biraz daha yüz bulup şımarmış olarak sık sık bir araya gelirler, sabahlara kadar politikadan, salahat ve icraattan bahsederler, ekseriyetle de "dövüşecek, sövüşecek" kadar münakaşayı ileri götürerek birbirlerinden dargın ayrılırlar. Fakat sonraları "çarçabuk" yine barışırlar.³⁸ Bir müddet sonra, "sadece! konuşan bu gençler" İhsan Beyin evine gelmez olurlar. Çünkü artık kendi aralarında anlaşamamaktadırlar. Bundan sonra ise, eski devre rahmet okurlar. Yeni yöneticiler için: "Hay alçaklar, maksatları makam, mesnet, mansıpmış..."³⁹ sözlerini sarf ederler ve Avrupa'ya karşı "ne şerefimiz kaldı, ne haysiyetimiz; külhanbeyleri altı yüz senelik devleti bir paralık ettiler"⁴⁰ derler. İsmet de önceden bu yeni yönetime ilgi duyduğu halde daha sonraları İttihatçıları eleştirir. İttihatçıların bir çoğu en yüksek makamları işgal eder.⁴¹ Bir müddet sonra o yoksul adamların her biri köşklere,yalılara kurulurlar, haşmet, debdebe hevesine tutulurlar; fakat paralarını memlekette değil, dışarıda, "frenk" illerinde bitirirler. Memlekette ise, görünüşte gayet muktesit bir hayat sürerler. Ancak eski devir paşalarının sarf ettiği kadar fazlası, ceplerinden çıkar. Bu paralar memlekette değil, Paris'in, Berlin'in "mahbubelerine" kısmet olur. Bu israflar, yavaş yavaş konaklara dağılır. Böylece eski devrin o yegane güzelliği bu "pespaye gönüllü" adamların elinde mahvolup gider.⁴²

Meşrutiyet devrinde Fikri Paşa'nın konağına devam eden yeni devir simaları eskilerden daha farklıdır. Bunlar genellikle sonradan görme ve harp zengini olarak israf, sefahat ve eğlenceye düşkün insanlardır. Kâni, daha önce fakir olduğu halde artık bir harp zenginidir. İstanbul'daki fakir insanlar, başta Kâni olmak üzere bu harp zengini olan insanlardan rahatsızdır. Onlara göre bunlar haksız yere zenginleşmiş, sonradan görme "türedi zengin"leridirler.⁴³ Fikri Paşa, II. Abdülhamit dönemi paşalarındandır. Meşrutiyet döneminde konağı, âdeta bir israf ve eğlence yeridir. Türedi zenginleri, çevredeki kişilerin eleştirilerine paşaların hayatlarını örnek vererek, kendilerini savunurlar. Konağın Hanımefendisi israfla beraber eline geçen parayı Bektaşî tekkelerine yollar: "Sonradan görmekse onlar da sonradan görmüşlerdi, sefahatse katmerlisini yaparlardı; biz bütün bunları ta içinden görürdük, bilirdik de yine aklımızdan ufacak bir şikayet itiraz geçirmeydik."⁴⁴ Türedi zenginleri, kendilerini israfçı olarak görenlere karşılık: "Amma yeni zenginler pa-

³⁷ **İstanbul'un İç Yüzü**, s. 91.

³⁸ age., s. 89-90.

³⁹ age., s. 91.

⁴⁰ age., s. 91.

⁴¹ age., s. 92.

⁴² age., s. 93.

⁴³ age., s. 20-21.

⁴⁴ age., s. 30-32.

rayı israf ediyorlarmış, sefahat yapıyorlarmış, vur patlasın, çal oynasın yiyorlarmış. Acaba bunu diyenlerden hangisine şöyle bir piyango çıksa ömrünü hayrata, hasenata; namaza, niyaza hasredip dünyadan elini, eteğini çeker, hangisi?”⁴⁵ cevabını verirler. Konakta bir de Paşa'nın kızı Şadiye bulunmaktadır. Önceleri çok terbiyeli olan kız, Meşrutiyet'in ilânıyla birden değişir:

“Alttan alta kaynardı, eski idare, o mahfuz ve an'aneli konak Şadiye'yi sağlam bir şişe gibi, içinde sımsıkı zaptediyordu; bu mühürlü tıpayı, bu dar mahfazayı bir türlü atıp paralayamıyordu. Lakin Meşrutiyet gelince mantarı çıkarılmış bir şampanya gibi taşı, köpürdü, kadeh kadeh İstanbul'un kirli ağzına döküldü. Onu haşın, hoyrat darbelere dayanamaz zannederdim; halbuki tül gibi ince, hafif, mukavemetsiz farz ettiğim vücudunu İstanbul'un türedileri, aralarında meşin gibi senelerce çekiştirdiler, hırpaladılar da ancak eskitebildiler.”⁴⁶

Yeni devrin bu türedi harp zenginlerinden başka bir de türedi politika zenginleri vardır. Bunlar Meşrutiyetin ilânından sonra iktidarı ele geçiren İttihatçılardır. Fikri Paşa konağının, II. Meşrutiyetten sonraki işlevi ve oraya devam eden insanların hayatı bu şekildedir.

Üç İstanbul'un II. Meşrutiyet devrini temsil eden mekânı Adnan'ın konağıdır. Kalabalık bir kahraman kitlesine sahip olan romanda baş kahraman Adnan'dır. Küçük yaşlarda babasını kaybetmiş, hasta olan annesiyle Aksaray'da fakir bir hayat yaşamaktadır. Sabah gazetesi ve başka birkaç dergiye yazı yazarak geçimini sağlamaktadır. Daha sonraları Maliye Nazırı ve Erkan-ı Harp Müşiri'nin kızlarına tarih ve edebiyat dersleri vererek yaşamını sürdürür. İttihat-Terakki taraftarıdır. Türklüğü sonuna kadar savunur. Bunlarla beraber dinsiz olduğu halde dinin lehinde ve aleyhinde fazla bir şey söylemez. Abdülhamit karşıtıdır. Ona çok kere küfreder. Hidayetin konağına gelip İttihatçı gözüken gençlerden Hidayet dahil herkes, 10 Temmuz'dan sonra yeni yönetimden mevki makam bekledikleri halde, Adnan'ın dışında hiç birisi istediğini elde edememiştir.⁴⁷ Bu dönemde Adnan zenginleşmiş ve Cağaloğlu'ndaki taş konağa yerleşmiştir. Burası gelen giden misafirlerle dolar boşalır. Devletin bütün kurumlarında iş elde etmek isteyenler –daha önce Hidayet'in konağına gittikleri gibi- şimdi önce bu konağa uğrarlar.⁴⁸ Adnan bu dönemde o kadar zengin bir hayat yaşar ki konağında çalınan paraların hesabını bile yapamaz. İsraf çok ileri seviyelere varır.⁴⁹ Burada dört eğlence meşhurdur: Uyku, içki, oyun, kadın.⁵⁰ Adnan'ın konağında yepyeni bir “10 Temmuz” var. O istediği halde bu “10 Temmuz” bir türlü eskimez. Halbuki Adnan bu “yeni”yi yıpratmak için konağın içine her türlü şeyi sokmaya çalışır. Yirminci asır konsolunu on yedinci asır yapmak için -kaplamasını, cilasını söken mazisiz Amerikalı gibi-

⁴⁵ age., s. 32-33.

⁴⁶ age., s. 64.

⁴⁷ **Üç İstanbul**, s. 304.

⁴⁸ age., s. 306, 333.

⁴⁹ age., s. 316, 331-332.

⁵⁰ age., s. 334.

Adnan da bu “10 Temmuz”un bronzunu, boyasını koparmak ister. Ancak yine de konağın, suratında duran “yeni” bir türlü yıpranmaz. Gavur sofracı, sofı bahçıvan, sarı uşak, siyah halayık, Lois-Quinze salon, Bağdat Köşkü oda, Edirne sandık, Rönesans büfe gibi her şey iç içe bulunmaktadır bu konakta. Buna rağmen “10 Temmuz”un bayramlık rubası bir türlü eskimez. Çünkü konakta, Süleyman asrının divanı, Selim devrinin divitleri, Edirne küllükleri, yaldızlı tuğralar hâlâ varlıklarını sürdürürler.⁵¹

Adnan, II. Meşrutiyet’le önemli bir mevkie gelir. Sözü her tarafta geçen zengin biri olur. O ve çevresindekiler, II. Abdülhamit Döneminde genellikle Hidayet’in konağında bir araya gelerek yer içer ve eğlenirlerdi. Adnan, o dönemde çıkarıcı, eğlence düşkünü, zevk peşinde koşan, fırsat buldukça değerlendirmesini bilmiş, şimdi kendisi bu fırsatları oluşturmaya başlamıştır. Daha önce Trablusgarb’a sürgün edilmesine karşın, 1908’de İstanbul’a dönen Adnan, yüksek makamlarda bulunanlarla iyi ilişkiler kurar ve her tarafta sözü geçer birisi olur. Bu dönemde Adnan’ın konağı önemli bir işleve sahip olur ve önemli toplantılar burada yapılır. Görevinden yükselmek isteyenler, Hidayetin konağı yerine şimdi Adnan’ın konağına uğramadan yükelemezler. Daha önce Hidayet’in konağında konuşulanlar bu defa da burada dile getirilir. Yine burada yüksek tabakaya mensup olan ya da bir vesile ile hak etmediği makamlarda bulunup zenginleşen ve konaklarda hayatlarını zevk u sefa içinde geçiren adamlar anlatılır. Bunlar hemen hemen her gün toplanıp sözle devlet kurup devlet yıkarlar. Bu arada kendi sefahatlerine de aralık vermeden devam ederler. Birinci Dünya Harbi’nin kaybedilmesiyle Adnan’ın değeri düşer ve diğer birçok İttihatçı gibi o da kaçacak delik arar.⁵² Bazen İngiliz taraftarı Naşit’in konağına, bazen de eşi Süheyla’nın evine sığınır. Ölümünden sonra, “Yıkılan Vatan” adlı romanı dahil olmak üzere geriye ne bırakmışsa hepsi yakılır.⁵³

3. II. Meşrutiyet Sonrası Konakları

İstanbul’un İç Yüzü’ndeki bir harp zengini olan Kâni’nin konağı yeni dönem olarak vasıflandırılan bu dönemde bir çok insanı barındırır. Aslında bu dönemi temsil eden Kâni’nin konağının ismi değişmiştir ve konak, köşk olmuştur. Bu köşk Büyük Ada’dadır. Yarı kâgir olan köşk, kunt yapılı ve gösterişlidir. Çam ve manolya ağaçlarıyla gölgelenmiştir. Merdivenleri mermerden olan köşke, kolalanmış bembeyaz önlüklü bir Rum hizmetçi bekçilik yapmaktadır. Bu elbiseler zenginliğin ifadesidir. Köşkün içindeki eşya ağır ve gösterişlidir. Buraya politikadan ziyade harp zengini olan insanların sonradan görme kadınları ve erkekleri gelir, yer içer eğlenirler. Bunların çoğu, yurt dışında kalmış, Batı’da gördüklerine özenen, mukallit kadınlardır. Şekilce güzel olan kadınlar, hareket ve söz cihetinden pek adi, pek aşağı mahlûklardır:

⁵¹ age., s. 320- 321.

⁵² age., s. 324.

⁵³ age., s. 577.

“Her şeye birden başlamışlar. Saza, lisana, tuvalete... Fakat hiç birine e-hemmiyet vermiyorlar, öğrenmiyorlar, çalışmıyorlardı. Gözleri hep haşarılıkta, çapkınlıkta idi; ömürlerini İstanbul'a inip terzi terzi, dükkan dükkan dolaşmakla, para sarf etmekle geçiren bu kızların belliydi ki peşlerinde birer veya bir kaçır züppe geziyor, eteklerinde herifler dolaşıyordu. Kim bilir nasıl adamlardı? Kim bilir pek yakında ne maceralar öğrenilecek, ne kirli, bulaşık sergüzeştler duyulacaktı?... Biçareler pek de toy, cahil idraksiz, irfansız çocuklardı; on dörder, on beşer yaşında olmalarına rağmen küçücük çocuklar gibi saçma sapan, deli dolu konuşuyorlar, sap derken samana atlıyorlar, iptidai mekteplerinin lisaniyla birbirlerine: A kardeş... diye hitap ediyorlardı...”⁵⁴

Bu sonradan görme kadınlar Kâni'nin evinde bir araya gelir, yer içer, kendilerinden geçerler. Hepsi sigara kullanır. İçkiye, lokman ruhuna, etere ve morfine bile bağımlı olanları bulunmaktadır.⁵⁵ Aralarında bulunan bazı yabancı kadınlar, sahte vatanperverlik uğruna nutuklar atarlar. Bütün çevrelerini devletin önemli mevkilerine yerleştiren bu kadınların, yeni devir erkanından, tanımadıkları adam yoktur.⁵⁶

Üç İstanbul'da bu devri sembolize eden mekân, İngiliz taraftarı ve Adnan'ın arkadaşı olan Naşit'in konağıdır. Naşit, aslında II. Meşrutiyet döneminde de Adnan'ın sayesinde hem zengin hem de konak sahibi olmuştur. 1918 Mondros mütarekesinden sonra Adnan İngilizler tarafından arananlar listesindedir. Onun için bu dönemde Adnan, İngiliz taraftarı olan Naşit'in konağına hanımı Belkis'la birlikte sığınır.⁵⁷ İhtişamlı olan Naşit'in konağının salonu Krinolin koltuklar, Etrüsk sandalyelerle döşenmiştir.⁵⁸ Naşit'in Konağındaki hemen hemen her eşya alafrangadır. O yabancı para kullanır. Kısacası konak, her şeyiyle Avrupalıdır.⁵⁹ İstibdatta Hidayet'in, Meşrutiyette Adnan'ın konağında toplananlar, Mütarekede hep Naşit'in salonunda bir araya gelirler.⁶⁰ Devlet kademelerinde bir makam elde etmek isteyenlerin karargâhı artık burasıdır.

Birinci Dünya Harbi'nin sona ermesiyle, birçok İttihatçı gibi Adnan'ın da değeri düşer ve sığınacak yer arar. Başta Adnan olmak üzere bütün İttihatçılar, bundan sonra da Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak basmasına sevinmeye başlamış görünüşte tekrar menfaat peşine düşer ve Ankara hükümetinden önemli bakanlıklar beklerken umduklarını bulamazlar.⁶¹

⁵⁴ **İstanbul'un İç Yüzü**, s. 126-127.

⁵⁵ *age.*, s. 130.

⁵⁶ *age.*, s. 129.

⁵⁷ **Üç İstanbul**, s. 416.

⁵⁸ *age.*, s. 470.

⁵⁹ *age.*, s. 495.

⁶⁰ *age.*, s. 493.

⁶¹ *age.*, s. 353.

Romanda yer alan bütün bu olumsuz ve çıkarıcı insanlar⁶², savaşı müteakiben Osmanlı devletinin yıkılması gibi, hayata gözlerini yumarlar. Böylece onlar da Osmanlı Devletinin yıkılmasıyla yıkılmış ya da ölmüş olurlar.

Netice

İki romanda ele alınan İstanbul, konak hayatı ve burada yaşayan insanlar bir çok yönüyle anlatılmaya çalışılmıştır. Refik Halit Karay, yazdığı ilk romanı **İstanbul'un İç Yüzü** ile roman aynasını İstanbul ve konaklarına tutmuş, görüp duyduklarını ve hatırladıklarını roman kahramanı İsmet'in diliyle verme yoluna gitmiştir. Mithat Cemal Kuntay ise tek romanı **Üç İstanbul'u** ile bu şehrin üç ayrı dönemini toplumsal bozulma süreci içinde anlatma yolunu seçmiştir. İstanbul'un üç devri, üç konakla anlatılır. **Üç İstanbul'da** geçen kahramanlar, daha çok elit tabakaya mensup oldukları halde **İstanbul'un İç Yüzü'ndeki** kahramanlar, biraz daha alt seviyedeki insanlardır. İkisinde de insanlar kısa yoldan ve kurnazlıkla zenginleşmişlerdir.

İstanbul'un İç Yüzü'nde, başta Kâni olmak üzere, haksız yollarla harp zengini olan insanların hayatları verilir. Bu tarzda zengin olanlar sonradan görme ve "türedi zengini" olarak vasıflandırılır. Ayrıca normal vatandaşlar, harp zengini olan insanların arkasından olumsuz şekilde konuşurlar. İsrâfları abartılı bir dil ile eleştirilir. Türedi zengini olarak vasıflandırılan bir çok insan, paralarının çoğunu sefahate harcarlar.

Üç İstanbul'da, üç konak, üç devri temsil eder: Hidayet'in konağı II. Abdülhamit, Adnan'ın konağı İttihat-Terakki, İngiliz taraftarı olan Naşit'in konağı ise, Birinci Dünya Harbi dönemlerini sembolize eder. **İstanbul'un İç Yüzü'nde** de konaklar olmakla beraber işlevleri biraz daha farklıdır. Burada Fikri Paşa Konağı ilk dönemde bir nevi II. Abdülhamit devrini temsil eder. Konakta, pek politika konuşulmaz, daha ziyade orayı ziyaret eden kişiler ve konakta yaşayan ailenin özel hayatı anlatılır. Ancak **Üç İstanbul'daki** Hidayet'in konağında aile hayatı pek yoktur. Orada sadece gelen giden politikacılar, işinde yükselmek isteyenler, devlete muhalif olan üst bürokratlar bulunur. **İstanbul'un İç Yüzü'nde**, II. Abdülhamit dönemini temsil eden Fikri Paşa'nın konağı, Meşrutiyetin ilânından sonra İttihatçı gençleri barındıran bir konak olur.

İstanbul'un İç Yüzü'ndeki bir harp zengini olan Kâni'nin köşkü yeni dönem olarak vasıflandırılan Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki bir çok insanı barındırır. Buraya da yine politikadan ziyade harp zengini olan insanların sonradan görme kadınları ve erkekleri gelir, yer içer eğlenirler. Bu iki konağa karşılık Adnan'ın

⁶² Bahriye Çeri, "Türk Romanında Kadın" adlı kitabında da bu olumsuzluklara temas etmiş ve bu konuyu şu cümle ile izah etmiştir: "Bize göre Mithat Cemal Kuntay romanı ile yeni kurulan devlete, yeni bir oluşum geçiren aile ve bireylere olumsuz örnekleri göstermek suretiyle bir uyarıda bulunmuştur." (s. 225). (ÇERİ, Bahriye, **Türk Romanında Kadın 1923-38 Dönemi**, Simurg Yayınları, İstanbul 1996, 255s.).

konağına gelenler Hidayet'in konağında olduğu gibi üst bürokratlar, işinde yükselmek isteyenlerdir ve konuşulanlar hep devlet meseleleri ve politikadır. **Üç İstanbul**'da, Birinci Dünya Harbi'nde Naşit'in konağı önem kazanır. Ancak Kurtuluş Savaşı döneminde devletin yıkılmasıyla onlar da yok olurlar. **İstanbul'un İç Yüzü**'nde ise bu türedi zenginlerinin akıbetleri belli değildir.

Üç İstanbul'daki konaklarda, aile hayatından ziyade politika hakimdir. İki romanda da İstanbul'un ya da İstanbul'daki insanların olumsuz tarafları gösterilmiştir. Samimî, devletini seven, koruyan insan yoktur. Hepsi şahsi menfaat peşindedir. Dindar görünen insanlar iki eserde de kötü bir yaklaşımla ele alınmıştır. İslam diniyle hiçbir terakki olmaz anlayışı, söz konusu romanlarda fazlasıyla işlenmiştir. Romanlarda II. Abdülhamit eleştirilmekle beraber **Üç İstanbul**'daki eleştiriler ahlâk sınırlarını da aşar mahiyettedir. **İstanbul'un İç Yüzü**'nde de Abdülhamit ve o dönemin paşaları eleştirilir; ancak yenilerle kıyaslandığında eskiler daha terbiyeli, daha seviyeli ve daha vatanseverdir. Bu yönüyle, incelemeye çalıştığımız eserler, İstanbul'un üç farklı devrini üç farklı konakta ele alarak, şahsî menfaatler uğrunda vatan, millet ve dinini düşünmeyen düşük insan tiplerini konu almıştır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Şerif, **Refik Halit KARAY**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, 150s.
- ÇAĞAN, Kenan; ALVER, Köksal, "*Üç İstanbul ya da Bir Çözülüştün Zayıf Halkaları*", Hece Dergisi, Türk Romanı Özel Sayısı, Mayıs-Haziran-Temmuz, 2002.
- ÇERİ, Bahriye, "**Türk Romanında Kadın 1923-38 Dönemi**", Simurg Yayınları, İstanbul 1996, 255s.
- DEMİRCİ, Berat, **Mithat Cemal Kuntay'ın Üç İstanbul Adlı Romanında Toplumsal Değişme**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992, 124s.
- KAPLAN, Mehmet, "*Türk Edebiyatında İstanbul*", İslam Ansiklopedisi, C.V/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.
- KARAY, Refik Halit, **İstanbul'un İç Yüzü**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1939, 166s.
- KUNTAY, Mithat Cemal, **Üç İstanbul**, Yayına Haz: Raşit Çavaş, Oğlak Yay., 1998, 578s.